

Önal Kaya, *Doğu Türk Yazı Dili ve Edebiyatı Araştırmaları I: Kul 'Ubeydî (XVI. yüzyıl) ve Kul Şerîf (XVII. yüzyıl)*, Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları: 43, İlmî Araştırmalar Dizisi: 6, Bişkek, 2003, 174 s.

Ahmet Yesevi ile başlayan Hikmet geleneğinin en önemli temsilcilerinden ikisi *Kul 'Ubeydî* mahlasıyla tanınan Ubeydullah Han ve kaynaklarda Molla Şerîf Buhârî, Molla Muhammed Şerîf, Şeyh Muhammed Şerîf Yâfes Özbek el-Hüseynî gibi adlarla anılan *Kul Şerîf*'tir. Birincisi bir hükümdar, ikincisi ise döneminin ünlü âlim ve şeyhlerindedir. Bu iki şahsiyet Ahmet Yesevi'nin başlattığı hikmet geleneğini devam ettirmiş, bu alanda ürünler vermişlerdir.

Kul 'Ubeydî ve *Kul Şerîf* hakkında bugüne kadar ayrıntılı bir çalışmaya rastlamıyoruz. Yapılan çalışmaların en önemlilerinden biri Önal Kaya tarafından hazırlanan *Doğu Türk Yazı Dili ve Edebiyatı Araştırmaları I: Kul 'Ubeydî (XVI. yüzyıl) ve Kul Şerîf (XVII. yüzyıl)* adlı çalışmadır. 2003 yılında Kırgızistan'ın başkenti Bişkek'te yayımlanan bu eser bu konuda yazılmış en faydalı çalışmalardan biridir.

Eserde her iki şahsiyetin hayatı ve eserleri, hikmetlerin dil özellikleri ayrıntılı olarak işlenmiş, hikmetlerin tenkitli metni neşredilmiştir.

Çalışma esasen 4 ana bölümden meydana gelmektedir. Birinci bölüm *Kul 'Ubeydî* ve *Kul Şerîf* adını taşımakta ve temel olarak *Kul 'Ubeydî*'nin hayatı, eserleri ve üzerinde yapılan çalışmalar ile *Kul Şerîf*'in, hayatı, eserleri üzerinde durulmaktadır.

Eserin ikinci bölümü *Kul 'Ubeydî* ve *Kul Şerîf*'in *Şiirlerinin İmlâ ve Ses Özellikleri* başlığını taşımaktadır. İmlâ özellikleri, ses bilgisi özellikleri, ünlüler, ünlü uyumu, kalınlık-incelik uyumu, düzlük-yuvarlaklık uyumu, ünlüsü yuvarlak olan ekler, ünlüsü düz olan ekler, ünlüsü hem düz hem yuvarlak olan ekler, ünlü değişimleri, darlaşma, yuvarlaklaşma, düzleşme, öndamaksıllaşma, ünlü düşmesi, ünsüzler, ünsüz uyumu, ünsüz değişimleri, ötümsüzleşme, ötümlüleşme, ünsüz düşmesi, ünlü türemesi, ünsüz ikizleşmesi, ünsüz yer değiştirmesi, ünsüz tekleşmesi bu bölümdeki altbaşlıkları teşkil etmektedir.

Üçüncü bölüm *Ḳul ‘Ubeydî ve Ḳul Şerîf’in Şiirlerinin Şekil Bilgisi Özellikleri* başlığını taşımaktadır. Bu bölümde ise şu alt başlıklar yer almaktadır: Yapım şekil bilgisi, yapım ekleri, isimden isim yapım ekleri, isimden fiil yapım ekleri, fiilden isim yapım ekleri, fiilden fiil yapım ekleri, çekim şekil bilgisi, isim çekimi, çokluk, hal ekleri, yalın hal, ilgi hali, belirtme hali, yönelme hali, kalma hali, ayrılma hali, vasıta hali, eşitlik hali, yön gösterme hali, iyelik ekleri, zamir n’si, sıfatlarda karşılaştırma, aitlik, isimlerin yüklem görevinde kullanılması, fiil çekimi, bildirme kipleri, belirli geçmiş zaman, belirsiz geçmiş zaman, şimdiki zaman, gelecek zaman, tasarlama kipleri, şart, istek, emir, gereklilik, birleşik fiil çekimleri, belirli geçmiş zamanın şartı, belirsiz geçmiş zamanın rivayeti, geçmiş zamanın hikâyesi, geniş zamanın rivayeti, geniş zamanın şartı, gelecek zamanın hikâyesi, isim-fiil, sıfat-fiiller, zarf-fiiller, zamirler, şahıs zamirleri, işaret zamirleri, dönüşlülük zamirleri, birliktelik zamirleri, soru zamirleri, belirsizlik zamirleri, şiirlerde tespit edilen Oğuzca özellikler.

Çalışmanın dördüncü bölümü hikmetlerin tenkitli metninden oluşmaktadır. Bu bölümde tenkitli metinleri verilen hikmetler Ubeydullah Han’ın, *Ḳul ‘Ubeydî* ve ‘Ubeydî mahlasıyla yazılmış 28 şiirinden ve *Ḳul Şerîf’in* 29 şiirinden meydana gelmektedir. Bunlardan I-VII numaralı şiirler, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi El Yazmaları MOI 1096 numarada kayıtlı yazmadan, VIII-XIII numaralı şiirler Ali Emîrî Efendi Manzum Eserler (Millet Kütüphanesi), Kayıt no: 17’de kayıtlı yazmadan, XIV numaralı şiir A. Hayıtmatev’un *Ḳul ‘Ubeydî Vefâ Ḳılsañg* “*Türki Dīvāndan Nemûneler*” adlı eserinden, XV ve XVI numaralı şiirler, Şeyh Süleyman Efendi’nin *Divan-ı Belagat Ünvan-ı Sultanü’l-Arifîn Hoca Ahmed Yesevi* adlı eserinden, XVII-XVIII numaralı şiirler J. Eckmann’ın “Çağatay Dili Örnekleri IV, Ubeydullah Han’ın Eserlerinden Parçalar” adlı makalesinden alınmıştır. *Ḳul Şerîf’in* şiirleri ise Millet Kütüphanesi, Ali Emîrî Efendi Manzum Eserler, Kayıt nu.: 17 (Yazma)’de kayıtlı Divân-ı Hikmet mecmuasınının 71a-79b varaklarından alınmıştır.

Eserin inceleme kısmında şiirlerin dil özellikleri incelenirken, Ebulgazi Bahadır Han’ın *Şecere-i Terākime* adlı eseri ve Çağatayca, Kıpçakça, Türkmençe ile karşılaştırmalar yapılmıştır.

Eserin sonunda bir de dizin ve kaynakça verilmiştir. Dizin kısmında Türk diline ait olan madde başı sözcüklerin Kırgızcadaki karşılıkları da verilmiştir. Dizinde Çağatayca yazılmış diğer metinlerde pek rastlamadığımız sözcükleri de buluyoruz: *aralaş* ‘karmakarışık, karışık (Kırgız: *aralaş-*); *harış* ‘murdar,

mekruh'; *küreş*- 'göstermek'; *māş* (F.) 'bir tür böğrölce'; *nemed* (F.) 'dervişlerin giydikleri hırka'; *opul*- 'kapamak, gizlemek; uymak'; *şegāl* (F.) 'çakal' vb. Bunların yanında diğer Çağatayca metinlerinde de görülmelerine rağmen farklı yazılışlarıyla dikkat çeken sözcükler de eserin sonundaki dizinde yer almaktadır. Genelde *çap*- 'çarpmak, vurmak' biçiminde rastladığımız sözcük *çaf*- 'çarpmak, vurmak, sürmek' biçimiyle geçmektedir. Yine genellikle *dūr* (F.) 'uzak' biçiminde rastladığımız Farsça sözcük bu çalışmada *dīr* 'uzak' biçiminde, *tütün* 'duman' sözcüğü ise *dütün* 'duman' biçiminde yer almaktadır.

Hikmet geleneğini anlatan tarihi ve didaktik eserlerin yanı sıra bu gelenekle yazılan eserlerin dil incelemesini de içeren bu gibi çalışmaların artması dileğiyle...

Ersin Teres
(İstanbul)